

دانشنامه‌های ایرانی

مهناز مقدّسی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۱۵
 کد پستی: ۱۵۸۲۷۳۶۹۱۳
 صندوق پستی: ۴۶۹۱ - ۱۵۸۷۵
 تلفن: ۸۸۱۱۵۶۱، ۸۳۰۲۴۸۲، ۸۸۲۱۳۶۴
 دورنگار: ۸۳۰۲۴۸۵
 پست الکترونیکی: crb@iranculturestudies.com
 تلفن واحد بازاریابی: ۸۳۱۵۲۴۰
 نشانی در اینترنت: www.iranculturestudies.com

- مراکز اصلی پخش و فروش:
- تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۳۸
 تلفن: ۶۴۱۷۵۳۲ دورنگار: ۶۹۵۰۱۴۶
 - تهران، کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، تلفن: ۸۸۲۱۳۶۴
 - سراچه گفتگو، خانه هنرمندان ایران، خیابان ایرانشهر شمالی

* دانشنامه‌های ایرانی - از ایران چه می‌دانم؟ ۵۵

* مؤلف: مهناز مقدسی

* طراح یونیفرم جلد: ایراندخت قاضی نژاد؛ اجرا: شهره خوری

* عکس روی جلد: رعنا جوادی

* ویراستار: منصور کیایی

* نمونه‌خوان: نازلین خسروی

* حروفنگار و صفحه‌آرا: مهرداد قربانی

* لیتوگرافی: مردمک * چاپ: نیل * شمارگان: ۵۰۰ نسخه

* چاپ اول: ۱۳۸۴

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 964-379-044-4

شابک: ۹۶۴-۳۷۹-۰۴۴-۴

مقدسی، مهناز - ۱۳۴۷ -

دانشنامه‌های ایرانی / مهناز مقدسی. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۸۴.

۱۲۰ ص. - مصور. - (از ایران چه می‌دانم؟ ۵۵)

کتابنامه: ص. ۱۲۰

ISBN: 964-379-044-4

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. ایران - دایرةالمعارف ها. ۲. دایرةالمعارف ها و واژه‌نامه‌ها. الف. دفتر

پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.

۹۵۵/۰۰۳

DSR ۶ / م ۷۴ د ۲

م ۸۳-۲۲۲۹۷

کتابخانه ملی ایران

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز ایرانیان، به‌ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و پربار دربارهٔ تاریخ «پرفرازونشیب» ایران زمین و دیانت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. ازاین‌رو، دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه‌جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش جدیدی را آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه «از ایران چه می‌دانم؟» آگاهی‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون «ایران‌پژوهی» در دسترس همهٔ دوستداران ایران و جوانان علاقه‌مند کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با آرایه این نوع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هر گونه ذهنیت و جانبداری‌های یک‌سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همهٔ دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در شکوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

دفتر پژوهشهای فرهنگی

فهرست مطالب

۹	پیش‌سخن
۱۱	فصل یکم، تعریف، انواع و تاریخچه دانشنامه‌ها
۱۱	۱. تعریف دانشنامه / دایرةالمعارف
۱۴	۲. انواع دانشنامه
۱۶	۳. دانشنامه‌نگاری در جهان
۳۵	فصل دوم، دانشنامه‌نگاری در ایران از آغاز تا سده سیزدهم
۳۶	۱. دانشنامه‌نگاری در ایران باستان
۳۹	۲. دانشنامه‌نگاری از سده اول تا پنجم (دانشنامه‌های عربی)
۴۶	۳. دانشنامه‌نگاری از سده پنجم تا سیزدهم
۶۷	فصل سوم، دانشنامه‌نگاری در ایران معاصر
۶۹	۱. دانشنامه‌های بزرگ‌سالان
۸۸	۲. دانشنامه‌های کودکان و نوجوانان
۹۲	۳. دانشنامه‌های ایرانی خارج از کشور
۹۵	۴. واژه‌نامه‌های دانشنامه‌ای
۹۹	۵. اطلاعات عمومی‌ها
۱۰۱	فصل چهارم، دانشنامه‌های در دست تدوین
۱۰۷	سخن پایانی
۱۱۰	پی‌نوشت
۱۱۱	مآخذ

پیش سخن

رشد و گسترش علوم در جهان و نیاز به ثبت آن برای انتقال به دیگران سبب شد دسته‌ای از کتاب‌ها تألیف شوند که حاوی مجموعه‌ای از دانش‌های زمان باشند. تحولات علمی و اندیشگی در طول تاریخ سبب پدید آمدن اشکال متفاوتی از این‌گونه آثار شد و بر محتوای آنها نیز تأثیر گذاشت. آنچه حاصل شد گونه‌ای از کتاب‌هاست که امروزه به آنها دانشنامه یا دایرةالمعارف گفته می‌شود.

دانشنامه در حال حاضر یکی از مهم‌ترین منابع برای مراجعه پژوهشگران و محققان به حساب می‌آید و، در میان کشورهای پیش‌رفته و در حال رشد، کم‌تر کشوری می‌توان یافت که انواع دانشنامه‌های عمومی و تخصصی در آن تدوین نشده باشد. در ایران نیز دانشنامه‌نگاری سابقه‌ای کهن دارد و طی دو دهه اخیر تدوین این نوع آثار بیش از گذشته مورد توجه مراکز و مؤسسات فرهنگی قرار گرفته است. آشنایی با روند دانشنامه‌نگاری در ایران و تدوین و انتشار روزافزون این نوع آثار در دو دهه اخیر علت تألیف این کتاب بوده است.

هدف این کتاب معرفی دانشنامه‌های ایرانی است؛ اما چون فکر دانشنامه‌نگاری در غرب شکل گرفت و اساساً لازم بود خوانندگان اطلاعاتی از روند دانشنامه‌نگاری در جهان داشته باشند، در فصل یکم، پس از تعریف و تقسیم‌بندی دانشنامه‌ها، تاریخچه و تحول دانشنامه‌نگاری در جهان بیان شده است. فصل دوم به دانشنامه‌نگاری در ایران از آغاز تا سده سیزدهم اختصاص دارد. در فصل سوم، دانشنامه‌نگاری در ایران معاصر بررسی شده و در فصل چهارم دانشنامه‌های در دست تدوین معرفی شده‌اند. انتخاب نام دانشنامه‌های ایرانی برای این کتاب بدان سبب بود که دانشنامه‌هایی را که کلاً یا بعضاً به ایران یا فرهنگ ایرانی پرداخته باشد، چه ایرانی آن را نوشته باشد، چه غیرایرانی، چه به زبان و خط فارسی و چه به زبان و خط غیرفارسی، شامل شود. از همین روست که در فصل دوم، دانشنامه‌هایی که به زبان‌های ایرانی میانه و دانشنامه‌های عربی که ایرانیان تألیف کرده یا در تألیف آن نقش داشته‌اند آورده شده و در

فصل سوم نیز دانشنامه‌های خارج از ایران، به زبان فارسی دری و انگلیسی و به فارسی تاجیکی با خط سیریلیک، معرفی شده‌اند. برگزیدن واژه «دانشنامه» نیز در این کتاب به جای «دایرةالمعارف» به سبب قدمت نام‌گذاری واژه دانشنامه بر این‌گونه آثار و اصالت فارسی آن بوده است و همه جا «دانشنامه» به معنای «دایرةالمعارف» به کار رفته است. پیش از این، دو کتاب درباره دانشنامه‌های فارسی انتشار یافته است: دایرةالمعارف‌های فارسی، از ژبوا وسل، به فرانسه، که در ۱۹۸۴ در پاریس و ترجمه فارسی آن به قلم محمدعلی امیرمعزی در ۱۳۶۸ در تهران منتشر شد. این کتاب پژوهشی درباره نوع‌شناسی و طبقه‌بندی علوم در دانشنامه‌های فارسی است و در آن برخی از دانشنامه‌های مهم معرفی و بررسی شده است. کتاب دیگر، دایرةالمعارف بازتابی از عالم کبیر اثر مهشید مشیری و نادرقلی قورچیان است که در ۱۳۷۹ انتشار یافت. در این کتاب، دایرةالمعارف‌نویسی در جهان و ایران بررسی شده و در بخش ایران، ساختار و شیوه تدوین برخی از نخستین دانشنامه‌های ایرانی ترسیم شده است. علاوه بر اینها، مقالاتی نیز درباره دانشنامه‌نگاری در مجله‌ها و نشریات انتشار یافته که در این کتاب از همه این آثار استفاده شده است.

اطلاعات مندرج در فصل اول چکیده‌ای است از مقاله «Encyclopaedia» در منابع معتبر، از جمله دایرةالمعارف‌های بریتانیکا، امریکانا، انکارتا و لاروس. انتخاب و ذکر دانشنامه‌ها در فصل دوم بر اساس فهرست‌های معتبر نسخه‌های خطی و چاپی، از جمله فهرست نسخه‌های خطی فارسی از احمد منزوی و فهرست *Persian Literature* از استوری است و در فصل سوم، بر اساس دانشنامه‌های منتشر شده و در فصل چهارم حاصل تحقیقات شخصی مؤلف و به اعتبار اطلاعیه‌های مندرج در نشریات تا زمان انتشار این کتاب است. بدیهی است بسیاری از آثار در این کتاب از قلم افتاده‌اند که سبب آن محدودیت صفحات کتاب و به‌ناچار برگزیدن تعدادی از مهم‌ترین آنها و صرف‌نظر کردن از نمونه‌های مشابه بوده است.

از آن‌جا که یافتن آثار دانشنامه‌ای و دانشنامه‌ها و برشمردن ویژگی‌های دقیق هر یک و بررسی و تحلیل آنها نیاز به تحقیقی وسیع‌تر و حجمی بیش از صفحات این کتاب دارد، این کتاب فقط می‌تواند راهنمای پژوهش در این زمینه باشد.